

LITERATÚRA

pre 3. a 4. ročník gymnázií
a stredných odborných škôl
1. diel

Ivana Gregorová – Marián Lapitka

PhDr. Ivana Gregorová – PhDr. Marián Lapitka

LITERATÚRA

pre 3. a 4. ročník gymnázií
a stredných odborných škôl
1. diel

Recenzenti:

Mgr. Karel Dvořák

PhDr. Katarína Hincová, PhD.

Mgr. Dagmar Olgyajová

PaedDr. Jana Tomášková

Copyright © 2011, 2022 by Ivana Gregorová, Marián Lapitka
Slovak edition © 2022 by IKAR, a.s.

**Schválilo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu
Slovenskej republiky pod č. 2018/5363:7-10K0 ako učebnicu
Literatúra pre 3. a 4. ročník gymnázií a SOŠ, 1. diel.
Schvaľovacia doložka nadobúda účinnosť 30. 12. 2018
a má platnosť do 31. 08. 2023.“**

Jazyková úprava: PhDr. Zora Špačková

Vydalo vydavateľstvo IKAR a. s. – PRÍRODA Bratislava

v roku 2022 ako svoju 2 305. publikáciu v elektronickej verzii

Druhé vydanie, v Ikaré prvé

Sadzba a zalomenie do strán: Ing. Štefan Pohlod

Tlač: Alfa print, spol. s r. o., Martin

ISBN 978-80-551-9714-2

Obsah

Úvod	/ 5
13. VEĽKÁ EPICKÁ PRÓZA – DRUHY ROMÁNU	/ 6
Sociálny román	/ 6
Čítanie s porozumením a interpretácia: Martin Kukučín: Dom v stráni	/ 7
Rozširujúce učivo	/ 8
Čítanie s porozumením a interpretácia: Milo Urban: Živý bič	/ 8
Čítanie s porozumením a interpretácia: Lev Nikolajevič Tolstoj: Vojna a mier	/ 13
Sociálny typ	/ 15
Psychologický román	/ 16
Čítanie s porozumením a interpretácia: Jozef Cíger-Hronský: Jozef Mak	/ 16
Čítanie s porozumením a interpretácia: Erich M. Remarque: Na západe nič nového	/ 21
Umelecké dielo ako obraz reality	/ 25
Rozširujúce učivo	/ 26
Čítanie s porozumením a interpretácia: F. M. Dostojevskij: Zločin a trest	/ 26
14. KRÁTKA EPICKÁ PRÓZA – NESPOLAHLIVÝ ROZPRÁVAČ	/ 30
Rozširujúce učivo	/ 32
Čítanie s porozumením a interpretácia: Jozef Gregor Tajovský: Apoliena	/ 32
Čítanie s porozumením a interpretácia: Belo Kapolka: Možno ho ešte stretnem	/ 34
Rozširujúce učivo	/ 36
Čítanie s porozumením a interpretácia: Josef Škvorecký: Prima sezóna	/ 36
Učíme sa učiť sa	/ 39
Čítanie ako súčasť komunikačnej kompetencie	/ 39
15. LYRICKÁ POÉZIA – VOĽNÝ VERŠ	/ 41
Rozširujúce učivo	/ 43
Čítanie s porozumením a interpretácia: Emil Boleslav Lukáč: V Chráme svätej Magdalény	/ 43
Učíme sa učiť sa	/ 46
Čítanie vecného textu s porozumením	/ 46
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ján Smrek: Cválajúce dni	/ 46
Reflexívna lyrika	/ 49
Rozširujúce učivo	/ 51
Čítanie s porozumením a interpretácia: Martin Rázus: Radosť – dať	/ 51
Čítanie s porozumením a interpretácia: Walt Whitman: Steblá trávy	/ 52
Čítanie s porozumením a interpretácia: Laco Novomeský: Romboid	/ 54
Duchovná lyrika	/ 56
Čítanie s porozumením a interpretácia: Rudolf Dilong: Orodovnica	/ 56
Rozširujúce učivo	/ 58
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ján Motulko: Počúvam, Pane...	/ 58
Rozširujúce učivo	/ 59
Impresionizmus a senzualizmus	/ 59
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ján Smrek: December	/ 60
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ján Kostra: Chuť po bozkoch	/ 61
16. VEĽKÁ EPICKÁ PRÓZA – REŤAZOVÝ KOMPOZIČNÝ POSTUP	/ 63
Štýl v umeleckom diele	/ 64
Čítanie s porozumením a interpretácia: Dobroslav Chrobák: Drak sa vracia	/ 69
Idealizovaný typ postavy	/ 71
Čítanie s porozumením a interpretácia: Dobroslav Chrobák: Drak sa vracia	/ 72
Rozširujúce učivo	/ 75
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ľudo Ondrejov: Zbojnická mladosť	/ 75
Čítanie s porozumením a interpretácia: Johannes Linnankoski: Pieseň o červenom kvete	/ 78

17. DRAMATICKÁ LITERATÚRA – TRAGICKÁ DRÁMA	/ 81
Čítanie s porozumením a interpretácia: Sofokles: Antigona	/ 82
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ivan Bukovčan: Kým kohút nezaspieva...	/ 89
Rozširujúce učivo	/ 93
Čítanie s porozumením: Ivan Stodola: Bačova žena	/ 93
18. LYRICKÁ POÉZIA – ČISTÁ LYRIKA	/ 97
Zvukomalba	/99
Čítanie s porozumením a interpretácia: Paul Verlaine: Podzimní píseň	/ 100
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ivan Krasko: Chladný dáždik	/ 101
Rozširujúce učivo	/ 103
Čítanie s porozumením a interpretácia: Ján Kostra: Ďaleko	/ 103
Čítanie s porozumením a interpretácia: Štefan Moravčík: Jar za všetky drobné	/104
Čítanie s porozumením a interpretácia: Christian Morgenstern: Šibeničné piesne	/ 105
Čítanie s porozumením a interpretácia: Christian Morgenstern: Estetická lasička	/ 106
Prerývaný rým	/ 107
Populárna pieseň	/ 107
Učíme sa učiť sa	/ 109
Čítanie s porozumením	/ 109
Čítanie s porozumením a interpretácia umeleckého textu	/ 111
19. NETRADIČNÁ EPICKÁ PRÓZA – PRÚD VEDOMIA	/ 113
Prúd vedomia	/ 113
Čítanie s porozumením a interpretácia: Jozef Čiger-Hronský: Pisár Gráč	/ 115
Čítanie s porozumením a interpretácia: Alain-Fournier: Veľký Meaulnes	/ 118
Čítanie s porozumením a interpretácia: Franz Kafka: Premena	/ 120
Čítanie s porozumením a interpretácia: Dušan Dušek: Kufor na sny	/ 123
Rozširujúce učivo	/ 125
Čítanie s porozumením a interpretácia: Truman Capote: Raňajky u Tiffanyho	/ 125

Úvod

Milí študenti,

držíte v rukách ďalšiu učebnicu literatúry, ktorá svojou koncepciou a obsahom nadväzuje na predchádzajúce dva diely. V učebnici nájdete najpodstatnejšie informácie z teórie literatúry, ale aj zo života autorov, dozviete sa o postupoch pri interpretácii umeleckého textu a pri osvojovaní nových vedomostí.

Táto študijná pomôcka vám má ukázať hodnoty, ktoré v sebe ukrýva umelecký text, a naučiť vás, ako postupovať pri ich dešifrovaní. Naším cieľom nie je len upozorniť na niektoré diela a ich autorov, ale aj ukázať cestu, ktorá vám pomôže odhaliť, čo tieto diela v sebe skrývajú, a naučiť vás samostatne o nich uvažovať.

Prajeme vám veľa úspechov pri práci s učebnicou a veríme, že vás zaujme.

Autori

13. tematický celok:

Veľká epická próza – druhy románu

Nové pojmy:

sociálny román; psychologický román; sociálny typ; autorská štylizácia reality; alegória

Sociálny román

Výklad

Nemusíte si pamätať

Od konca 19. storočia sa mnoho ľudí venovalo úvahám o zániku románu ako žánrovej formy. Spisovateľ D. Chrobák (vzdelaním a povoláním elektrotechnický inžinier) to odhadoval takto: *Všetko svedčí, že dnešok stráca zmysel pre epickosť, že chce vnímať v skratkách. Protiví sa mu nechať sa vliecť a zavádzať osudmi románového hrdinu... Musíš hádzať slová lopatou... zhŕňať do viet bez ohľadu na zákony estetiky...* (D. Chrobák: Kam speje román, 1931)

Často sa román, na ktorý dal jeho tvorca nálepku „psychologický“, stane len dokumentom doby a spoločnosti, alebo akousi kronikou, ktorá zaznačí spoločenské a morálne snahy obdobia, ktoré analyzuje.

(Zora Petkovová-Kresáková: Doslov k románu T. Hardyho Tess d'Urville, 1965)

The social novel emphasises the influence of the social and economic conditions of an era or shaping characters and determining; often it also embodies an implicit or explicit thesis recommending political and social reform.

(M. H. Abrams: A Glossary of Literary Terms, 1999)

Veľké epické prózy sa rozdeľujú a pomenúvajú podľa rozmanitých hľadísk, čím vznikajú odlišné klasifikácie. Jednému dielu môžeme prideliť aj dve-tri charakteristiky a pomenovania, podľa toho, aké hľadisko sme určili za klasifikačné kritérium.

Úloha č. 1

Ak o nejakom románe povieme, že je to

- a) psychologický román,
- b) dievčenský román,
- c) detektívny román,

aké jeho znaky, vlastnosti sme – podľa vášho úsudku – použili ako kritérium na jeho zatriedenie?

Úloha č. 2

Rozdelenie prozaických diel na sociálne a psychologické nemožno chápať ako absolútne protikladné, pretože autori obyčajne sledujú obe tieto hľadiská príbehu. Ide skôr o *prevahu* určitého prístupu, o tendenciu autora uprednostniť spoločenskú, resp. psychologickú rovinu diela.

Porovnajte Kukučinovo dielo *Dom v stráni* a Hronského román *Jozef Mak*. V ktorom z nich sú vplyvy spoločenských okolností na myslenie a konanie postáv prvé a rozhodujúce? V ktorom z nich sa autor sústreďuje prevažne na vnútorný svet postáv bez výraznejšieho zreteľa na spoločenské udalosti okolo nich?

Úloha č. 3

Pri niektorých dielach je snaha o jednoznačné určenie sociálnosti či psychologizmu v podstate málo efektívna. Môžete sa o tom presvedčiť napr. v súvislosti s Remarquovým románom *Na západe nič nového*.

Spoločenský rámec príbehu daný vojnou je jasný a jeho dôležitosť neodiskutovateľná. Ale to, čo prebieha pred naším vnútorným zrakom, je hlavne prežívanie tragických spoločenských udalostí hrdinom-rozprávačom. Takže, kam zaradiť takéto dielo?

Úloha č. 4

Ak autor zobrazí myslenie a konanie postáv tak, že zdôrazní ich závislosť od sociálnych skupín, do ktorých patria, hovoríme o **sociálnom románe**.

Vytvorte analogicky charakteristiku **psychologického románu**.

Čítanie s porozumením a interpretácia:

Martin Kukučín: *Dom v stráni*

Výklad

Martin Kukučín (1860 – 1928) napísal viacero románov a rozsiahlu novellu *Mladé letá*, ktorá sa približuje k románu. Je to autorsky upravený príbeh študentskej lásky a osobných zmätkov i trápení dospievajúceho gymnazistu, ktorý už nie je chlapec, ale k dospelosti mu ešte čosi chýba. Kukučínovi príbeh vyrozprával jeho niekdajší starší spolužiak z revúckeho gymnázia.

Román *Bohumil Valizlosť Zábor* (1929) je Kukučínov nedocenený pokus o sociálne dielo s ohromným záberom a veľkým počtom postáv, ktorý umelecky analyzuje všetky vrstvy oravskej spoločnosti v polovici 19. storočia – jednoduchých sedliakov, richtárov, učiteľov, dedinských kňazov a najvyššiu stoličnú šľachtu.

Príbeh o štúrovskom básnikovi Hroboňovi s názvom *Lukáš Blahosej Krasoň* (1929) má zreteľnejší sklon k psychologickému románu, pretože sa pokúša o ponor do hĺbky duše mladého romantického rojka.

Najrozsiahlejšie Kukučínovo dielo – *Mat' volá* – je generačným románom o Chorvátach v Južnej Amerike. K slovenskému čitateľovi si však cestu nenašiel.

Problém jednotlivca (v románe Bohumil Valizlosť Zábor), jeho záujem, otázky majetku a „dedovizne“ a problém národa sú jedným zo stupňov. Vyšším stupňom je vzťah dvoch národných celkov, ktoré sú voči sebe len časťami, lebo vyšším celkom je v danej historickej situácii uhorský štát.

(Július Noge: M. Kukučín – tradicionista a novátor, 1975)

Vojtech Ihříský: Ťažká robota (1931)

Úloha č. 5

Vysvetlite, prečo sa Mate tak zadivil správe o sobášii Katice a Nika a ako sa sociálne postavenie Kukučínových postáv premietlo do zápletky *Domu v stráni* a do riešenia osudov románových hrdinov?

„Hovoríš ako kniha,“ usmiala sa ona, „nie nadarmo si Pretúr.“ No vzápäť zväznela, ba chvíľku akoby zdumčivosť bola preletela jej tvárou. „Nemaj mi za zlé – nič iné, iba nevinný žart... A dnes mi práve záleží na tom, aby si bol zhovievavý – nie to, aby ťa rozhnevala. Ukazuje sa, môj Mate,“ a tvár sa jej rozjasnila, no v oku sa ukázala kási úzkostlivosť, „že my ideme byť ešte v rodine...“

„Hm,“ usmial sa Mate, „nebohý kapetan Luka tiež rád spomínal – Boh mu daj pokoj duši – ale boli sme len zďaleka... Ani on sa nehanbil za hniezdo, skadiaľ vyletel. A vyletel na vysokú ratolesť: druhý by bol spyšnel. No on nie – naopak; a vy...“

„Ak sa má hovoriť o mojom rode, bude sa hovoriť i o tvojom, Mate,“ začala ona znova. „Ak sme boli dosiaľ v rodine zďaleka, ideme teraz byť bližšie,“ a tu pozrela naň zas vnímavo a dych sa v nej zatajil.

„Ako ráčite myslieť, prosím,“ zvolal Mate a hlas sa mu zachvel i proti vôli. Divné správanie panej, tajomné narážky, jej nepokoj – to všetko budí v ňom strach, bázeň, akoby čakal netušený úder.

„Môj syn sa ide ženiť,“ pokračuje ona teraz už celkom pokojne. „A berie si – vieš koho? No, darmo – neuhádneš, poviem ti teda. Tvoju Katicu!“

Mate sa snažil zasmiať, ale ústa sa mu nakrivilí; smiech prischol na ústach. Do očí tisne sa mu horúčava a hmla, v ktorej všetky predmety sa prepletajú ako divé.

„Čo nečuješ ešte, hriešny človeče – aké nezmysly!“ krúti Mate hlavou. „Komu len zišlo na um čo takého!“

Fiktívne... prestáva (od 18. storočia) byť nezáväzná, nesúvisiaca s reálnou ľudskou a spoločenskou situáciou. Fiktívnosť sa prejavuje len pri koncipovaní sujetu, vymyslené môžu byť postavy, nie ich spoločenské medziľudské vzťahy.

(Dušan Slobodník: Cesty k próze, 1981)

Úloha č. 6

Diskutujte o tom, či sa dá prečítať Kukučínov román s náležitým čitateľským zaujatím tak, aby sme postavy tohto diela, ich osudy, radosti i žiaľ, vnímali nezávisle od spoločenského prostredia, v ktorom vyrástli, bez ohľadu na odlišnosť kultúry, ktorá ich formovala?

Mestečko Selce s Kukučínovou ordináciou

Rozširujúce učivo

Čítanie s porozumením a interpretácia:

Milo Urban: *Živý bič*

Výklad

Okrem noviel, ktorým sa venoval v prvej etape svojej tvorby, vytvoril **Milo Urban (1904 – 1982)** na Slovensku nevidaný cyklus piatich na seba nadväzujúcich románov (pentalógiu), zachytávajúcích búrlivé premeny Slovenska od roku 1914 až do konca druhej svetovej vojny: *Živý bič* (1927), *Hmly na úsvite* (1930), *V osídlach* (1940), *Zhasnuté svetlá* (1957) a *Kto seje vietor* (1964), ktorý M. Urban tvoril mnoho desaťročí svojho života. Tento cyklus nevznikol cieľavedome podľa nejakého plánu, ale postupne a pod vplyvom nepredvídateľných spoločenských zmien a zvrátov, ktoré autorom zmietali ako búrka.

Spoločenská reakcia na pomaly vznikajúci cyklus bola skôr negatívna, kritici konštatovali stratu spontánnosti v rozprávaní a kŕčovitú snahu dodržať expresionistický výraz, ktorý už nezodpovedal obsahu ani zmenenému autorovmu naturelu. Navyše, posledné dve časti pentalógie boli výsledkom kompromisu medzi vládnuou mocou a autorom: za napísanie kritického diela o slovenskom štáte a za odstránenie nepriaznivého obrazu komunistov v románoch z prvej ČSR vládnuca garnitúra umožnila Urbanovi návrat do literatúry, z ktorej bol po obnovení Československa vylúčený.

Nech boli názory verejnosti na tento epický celok akékoľvek, na prestížne postavenie *Živého biča* v slovenskej literatúre nikto nesiahol. Bol to nielen najúspešnejší román svojej doby, ale aj prvé dielo slovenského autora, ktoré obletelo Európu (bolo preložené do nemčiny, poľštiny, bulharčiny, slovinčiny, maďarčiny, rumunčiny, ruštiny, ba boli pokusy aj o japonský či taliansky prepis).

Úloha č. 1

V dobových publicistických úvahách sa vykryštalizovali dva názory na to, kto je hlavnou postavou *Živého biča*.

- Jedna skupina posudzovateľov považovala za protagonistu Adama Hlavaja, pričom sa neskôr bralo do úvahy, že Adam a jeho syn Adam ml. prechádzajú celou pentalógiou, teda počas reálnych tridsiatich rokov.
- Druhá skupina nenechala bez povšimnutia, že v prvej časti *Živého biča* Adam priamo vôbec nevystupuje a v ďalších dieloch cyklu odstupuje prvú pozíciu novým postavám. Títo hodnotitelia sa zväčša zhodli v tom, že *Živý bič* má *kolektívneho hrdinu* a ním je celá oravská dedina Ráztoky.

Posúďte tieto tvrdenia a vyjadrite na ne svoj názor.

Úloha č. 2

Sledujme dejovú líniu osudov celej dediny. Urban túto líniu výrazne zdramatizoval. Aj keď hlavným zdrojom sociálnej krízy vo svete i v Ráztokách je svetová vojna, konflikt v románe je osnovaný predovšetkým na rozporoch medzi obyvateľmi Ráztok.

- Ktoré udalosti v príbehu Ráztočanov hodnotíte ako prvky kumulujúce napätie?
- Charakterizujte postavy a spoločenské skupiny, ktoré sú nositeľmi konfliktov.

Úloha č. 3

Prečítajte si úryvok z diela a určte, ktorá fáza jeho vnútornej kompozície sa otvára príchodom zmrzačeného Koreňa.

Miestami, v úbočiach, kde sa slnko tak nedostávalo, ležali ešte ostrovy špinavého snehu. Vtekala spod neho kalná voda, žblnkotajúca v priekopách a znášajúca rozmočené smeti, ktoré sa zastavovali v drobných hrádzach a páchli jarnou vôňou, vzbudzujúcou pocit sviežosti a veselosti.

Na vojaka však tieto pocity neúčinkovali. Vošiel do Ráztok, ale neprekvapilo ho akosi nič. Pozrel tu vľavo, inde vpravo, no robil to bez zvláštneho záujmu, akoby šiel cudzou dedinou. Išiel a za ním sa vlieklo podivné ticho, ktoré tak ovialo starú Ilčičku, idúcu práve po soľ, že podbehla za ním a opýtala sa:

„Ktože ste?“

Ondrej Koreň sa obrátil a tvárou prebehlo mu akési meravé prekvapenie. Otvorili sa mu ústa, ale stáby sa bol náhle spamätal, zatvoril ich a smutne zakýval hlavou.

„Ondrej!“ zvolala udivená Ilčička. „Odkiaľže ideš?“

Ondrej Koreň kývol hlavou a ukázal smerom na juh. Ilčička pozrela naňho rozšírenými očami a vidiac prázdny rukáv, prestrašene zvolala:

„A kde máš ruku?“

Ondrej zdvihol oči. Boli malé, akoby vysušené neznámym ohňom. Zasršalo čosi v nich, ale len na chvíľku. Potom zdvihol ľavú ruku, zrobil vo vzduchu veľký kruh a ťal ňou smerom k pravému plecu.

„Utali!“ zhikla Ilčička.

Koreň znovu bezhlasne prisvedčil.

„Čože...? Ty ani nehovoríš?“ prekvapila sa Ilčička ešte viac.

Koreň urobil hlavou popieravý posunok.

„Nemý!“ vzbuchlo z Ilčičky.

Úloha č. 4

„My si nedáme zvony,“ ozvali sa i v Ráztokách rozhodnejšie hlasy. „My sme si zvony kúpili a na naše zvony nemá nik práva.“

Preto z Ráztok asi traja gazdovia zobrali sa na faru k dekanovi Mrvovi poradiť sa, či by sa dajako nedalo urobiť, aby aspoň zvon zachránili.

„Prišli sme, pán dekan,“ začal po malom otáľaní ktorýsi, „či by sme reku ten zvon nemohli dáko...“

„Odniesť do hory, nie?“ usmial sa Mrva.

„Ak už ináč nie, aj to by sme urobili. Ani živá duša by nevedela. Len raz by sme ho schytili v noci... Mohli by hľadať.“

„Nebojíte sa, že vás prezradím?“

„Vy nie, pán dekan, vy ste náš,“ riekol oduševnene ktorýsi.

Hoci dekan Mrva nebol sebcm, tieto slová ho hlboko dojali i potešili. Boli ako prítulenie zeme: sálali jednoduchostou sedliackeho kozuba, vôňou pôdy, ktorú obrábal kedysi i jeho otec.

„Som váš,“ povedal dekan Mrva, „a ako váš, radím vám také plány nechať.“

„Akože to?“ začudovali sa.

„Tak,“ pokračoval dekan Mrva, „nech si vezmú ten zvon, i nech si ulejú z neho hoci desať kanónov.“

„Ale náš zvon!“ bedákali, „čo budeme mať?“

„Srdcia!“ odvetil prudko dekan Mrva. „Nie zvony, ale srdcia treba mať, lebo kto má zvon a srdca nemá, podobá sa mlynskému kameňu, ktorý naprázdno melie. Hod'te im tú mŕtvu meď k nohám; vy nesmiete byť synmi kovu, ktorý rozbíja hnáty a z ľudí robí vrahov, ale synmi horúcich srdiec, zeme, ktorá nevraždí, ale plodí.“

Slová, nasýtené presvedčením, zapálili sa a horeli v súmraku izby ako fakle. Do tmavých sedliackych duší vniesli kus svetla, kus dňa, takže sa spokojní vrátili domov.

Scéna z predchádzajúceho úryvku má veľký kompozičný význam, ak ju citlivo umiestnite do modelu kompozičnej štruktúry románu. Otázku, do ktorej kompozičnej fázy táto scéna patrí, zodpoviete, ak sa zamyslíte nad tým, prečo dekan odradil Ráztočanov od rebelantského pokusu skryť zvon pred vrchnosťou.

Úloha č. 5

Posúďte význam náboženstva a cirkvi v Urbanovom zobrazení života vrchárskej oravskej dediny a charakterizujte pozíciu dvoch predstaviteľov katolíckej cirkvi (dekan Mrva, kaplán Létay) v kontexte Urbanovho diela.

Úloha č. 6

Ak sa na príbeh *Živého biča* dívame ako na sled udalostí, ktoré zasiahli a zmenili jednu dedinu, tak záverečná scéna románu je logickým zavŕšením tohto procesu zmien.

Na základe úryvku vysvetlite, aký je zmysel tejto scény v obraze vývinu dedinskej spoločnosti v Ráztočákoch.

„Horí!“ ozvali sa výkriky.

Šindle praskali, prepádávali sa, od nich sa chytala drevená povala a haraburdie na nej. Čoskoro prehorela a začala sa boriť do izieb.

Ľud, nechajúc všetko tak, zmätene utekal z dosahu žeravých uhlikov, ktoré časom v mocných snopoch vyskakovali spod prepádajúcich sa trámov, vírili vo vzduchu, krútili sa chvíľu pod olovenými mračnami a padali nadol vo veľkých, čiernych sadziach. Krokvy, tvoriac ohnivé trojuholníky, ohýbali sa a opisovali v tmavom dyme veľké, smutné oblúky i zdalo sa vtedy, že to nie dom horí, nie krčma, ale rozpúšťa sa akýsi obrovský, hnusný vred, prekliaty pomník jedného veku, zasadený do tváre dediny.

Vytriezený ľud v nemom zhrození hľadel, ako krčma mizne z povrchu zeme.

„Čo si to urobil?“ zašepkal Kramár, zarazene hľadiac na Hlavaja, opierajúceho sa chrbtom o plot.

„Ako vidíš,“ odvetil.

Potom sa zasmial.

Zasmial.

A bol to smiech človeka, ktorý po dlhom utrpení vstal, vzal rukavicu a smelou, dravou rukou hodil ju budúcnosti do tváre, nie aby bol hrdinom, tým pochybným cukríkom ľudských úst, ale aby dosiahol to, čo mu od vekov náležalo: slobodu!

Výklad

Žiadny slovenský prozaik pred M. Urbanom nepodal taký celistvý obraz dedinského spoločenstva. Zachytil dramatické a historicky zlomové premeny v oblasti ľudských hodnôt, medziľudských vzťahov, sociálneho a politického sebauvedomovania týchto vrstiev slovenskej spoločnosti. Tieto búrlivé premeny autor nezobrazil na niektorých zvolených jednotlivcoch, ale naopak, dramatické napätie a prelom v myslení, cítení a konaní Ráztočanov zveruje určitým osobám iba v jednotlivých úsekoch rozprávania; akoby na chvíľu postavy vystúpili z prítmnia na prudko osvetlenú scénu, odohrali svoj part pevne spojený s tkanivom celej hry a potom znova ustúpili do úzadia, prenechajúc na nejaký čas úlohu dočasného protagonistu (nositeľa deja) niekomu inému.

Živý bič sa končí pomstou do krvi zmučených ráztockých sedliakov nad bývalými zotročiteľmi: notármi, žandármi, židom-krčmárom. Hmly na úsvite sa začínajú radostnou jarou, v ktorej Adam Hlavaj vyoráva svoju hymnu práce a radosti.

(Andrej Mráz: Romány a ich autori, 1931)

Úloha č. 7

Prečítajte si nasledujúci úryvok zo štúdie Jána Števčeka (Doslov k *Živému biču*, 1965), kde komentuje Urbanove spomienky na písanie tejto knihy. „(Román vznikol) v kaviarni, pri mramorovom stolíku, bez akéhokoľvek rozvrhu, celkom náhodne, takže i sám som bol zvedavý, ako to vypáli.“ No rad takýchto akoby samostatných obrazov a kapitol je spojených jedinou ústrednou myšlienkou.

Vyjadrite svoj názor na to, čo je tou ústrednou myšlienkou diela.

Výklad

Živý bič bol v čase svojho vzniku príkladnou ukážkou sociálneho románu. Zaujal však odborníkov i vyspelých čitateľov viacerými ďalšími znakmi, napríklad štýlom.

V našej a svetovej literatúre sa pred i po vojne veľmi výrazne uplatnili vplyvy expresionizmu. Tak ako u viacerých iných slovenských prozaikov (a básnikov) tieto vplyvy sa prejavili aj na jazyku Urbanových próz. Ak Urban opisoval pokojný pôvab krajiny, prijal jeho štýl, prvky nežnej farebnosti, pohrával sa s prírodnými zvukmi a vôňami.

Ale keď sa jeho pero rozpisalo o tragédiách, ktoré prudko kmásali Ráztočanmi, nadobudol jeho jazyk iný charakter. Naraz bol úderný, výbušný, plný nepokoja a sršiacej energie. Epický obraz a jeho jazyk sú u Urbana v dokonalej zhode.

Úloha č. 8

Začiatkom januára udreli silné mrazy: predmety pod holým nebom pokryli sa inovatou, rieky zatiahli ľadom a sneh v poludňajších lúčoch slnka jagal sa iskrivým chvením drobných ľadových perál. Za rána a k večeru ležali nad ňou dlhé, belasé tône predmetov a ružový nádych vychodiaceho alebo zapadajúceho slnka, v ktorom kraj podobal sa vianočným pohľadniciam. Dym stĺpovite, rovno vznášal sa k jasnej oblohe, okná sa zatáhovali ľadovými kvetmi. Mesiace, vychodiace z bielej pary nad riekami, cvendžal skoro čistotou v polovici svojej cesty a pod ním strechy, sťahované ukrutnou silou mrazu, praskali. Bolo čuť splašených psov, ako brechali časom úryvkovite, krátko, bolo vidno ľudí, ako sa ponáhľali, keď išli niekde: dych pri ústach menil sa na paru a sneh vŕzgal pod nohami.

Vyhľadajte v texte úryvku

- priame pomenovanie farieb,
- nepriame pomenovanie farieb – v javoch s výraznou farebnosťou, ktorú Urban priamo nepomenúva, ale predpokladá jej podvedomé pochopenie u čitateľa (napr. inovat).

Úloha č. 9

Povedzte, akým celkovým dojmom na vás pôsobil tento prírodný opis.

Úloha č. 10

- Vyhľadajte v úryvku v úlohe č. 8 slová označujúce zvuky (neberte do úvahy slovo „brechať“, ktoré sa z tejto množiny výrazov účelovo vymyká).
- Zhodnoťte mieru ich citovej zafarbenosti.

Výklad

Tam, kde Urbanov rozprávač prechádza do dramatickej polohy, nadobúda jeho reč expresívnu výraznosť. Platí to však nielen pre pasáže, v ktorých prepuká otvorené násilie, vzbury a rebélie, ale aj pre časti, v ktorých autor tieto drámy ešte len pripravuje stupňovaním vnútorného napätia v postavách i celom dedinskom spoločenstve.

Ako výrazové prostriedky používa Urban

- slová s vysokou mierou expresívnosti,
- expresívne umelecké obrazy,
- expresívnu stavbu vety,
- dynamickú nadvetnú syntax.

Úloha č. 11

Vyhľadajte všetky skupiny výrazových prostriedkov, ktoré sú uvedené v predchádzajúcom výklade.

„Ved' len počkajte...!“

Ilčík to povedal poležiaci a vojaci sa ho ďalej nedopytovali. Vizbe zavládlo ticho, nedopovedaná veta vypála sa v ňom i znela ponurým, zlým zvukom. Pomlčka na konci premenila sa na hrob, na čiernu priepasť, čakajúcu na svoju obeť, ktorá odkiaľsi z tmy blížila sa už váhavo, neiste, nevediac, čo ju čaká. Počkajte!... To slovo stávalo sa bežným, akýmsi príšerným heslom, odznievajúcim tu i tam, vo dne i za noci. Tí, čo ho vyslovili, mali pocit, akoby boli vykopali hrob, akoby vo väčku boli chytili zbraň do ruky a upreli zrak pred seba.

Obete išli; pomaly, ale iste.

Ranených dovážať neprestali a zdravých kaličili ďalej. Vdov bol plný svet. Viac ako vdov bolo len sirôt.

Hladné zástupy volali pred obchodmi, ale odpovede nedostali, lebo dvere boli hluché.

Jedinou ceduľkou bol svet; jediným výkrikom.

V nociach, čiernych ako smola, vyli vlaky.

Kdesi dediny horeli a mestá im pomáhali.

A vojaci v bielizni mali vši.

Vši!

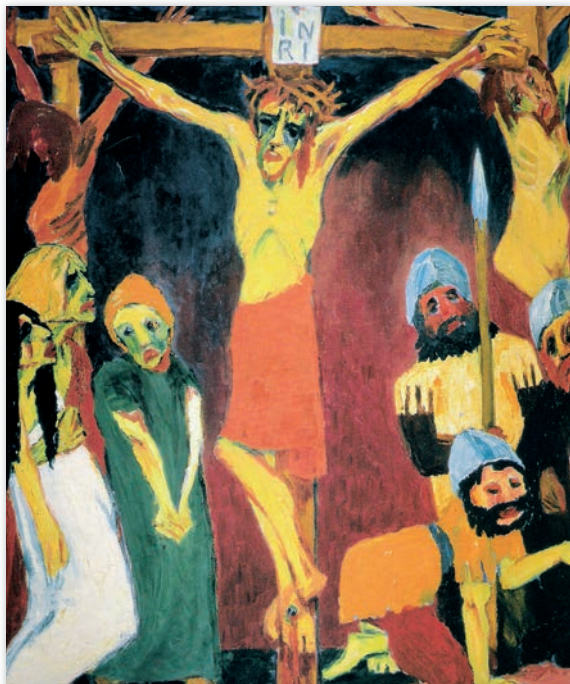

Úloha č. 12

Vypíšte z textu predchádzajúceho úryvku slová s vysokou koncentráciou citového zafarbenia a roztriedte ich na podstatné mená, prídavné mená a slovesá. Ktoré slovné druhy v najvyššej miere vytvárajú expresívny charakter textu?

Úloha č. 13

Vyhľadajte v texte úryvku slovné spojenia, ktoré vytvárajú umelecké obrazy a figúry. Vysvetlite, prečo tieto obvyklé prostriedky básnikov v danom kontexte nepoetizujú text literárneho diela.

Emil Nolde: Ukrižovanie (1912)

Július Lőrincz: Starosti (1934)

Úloha č. 14

Venujte pozornosť Urbanovej práci s vetami v ukážke úlohy č. 11.

- Zistite a vysvetlite, ktorými syntaktickými prostriedkami (slovosled, vetosled) autor rytmizoval svoj prozaický text.
- Pokúste sa odvodiť, resp. odhadnúť Urbanov zámer vložený do špirálovito sa zužujúceho usporiadania poslednej šesťvetnej časti úryvku v úlohe č. 11. Môžete si pomôcť grafickým zobrazením tejto postupnosti.

Úloha č. 15

Veta *Jedinou ceduľkou bol svet: jediným výkrikom* má vysoko expresívny slovosled, ktorý sťažuje jej správne sémantické pochopenie. Usporiadajte slová tejto vety do takeého poradia, ktoré považujete za zrozumiteľné.

Úloha č. 16

Pokúste sa charakterizovať osobitosti umeleckého jazyka, ktoré vniesol do literatúry expresionizmus a ktoré tak majstrovsky uplatnil v našej literatúre Milo Urban.